

Poznań, 28.08. 2021

Prof. UAM dr hab. Eva Zamojska
Wydział Studiów Edukacyjnych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Tel. 509 579 752
e-mail: zameva@amu.edu.pl

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Zdeňki Braumovej

Postoje učitelů primární edukace k výuce poezie a poezii v České republice

(Postawy nauczycieli edukacji prymarnej¹ wobec nauczania poezji i przy pomocy poezji w Republice Czeskiej²)

napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Bogusława Śliwerskiego, dr h.c. multi
w Dolnośląskiej Szkole Wyższej we Wrocławiu

Rozprawa doktorska Pani mgr Zdeňki Braumovej stanowi ze względu na temat stosunkowo rzadką próbę poszukiwania odpowiedzi na pytanie, jaki jest stosunek nauczycieli/nauczycielek edukacji prymarnej wobec poezji i jak ten stosunek (lub „postawy”, jak Autorka woli) przekłada się na pracę z uczniami/uczennicami w trakcie lekcji edukacji literackiej. Uzasadnienie przedmiotu badań – w gruncie rzeczy chodzi o poezję i jej miejsce w życiu człowieka – wprost wynika z samego rdzenia dyspozycji Autorki, od lat zaangażowanej w promocję i praktykę edukacyjną, w której centrum znajduje się poezja (czeski zwrot pojawiający się w temacie i przewijający się jak czerwona nić przez strony dysertacji *výuka poezie i poezii* oznacza dosłownie nauczanie poezji oraz nauczanie poprzez oddziaływanie

¹ W czeskim systemie szkolnym „edukacja prymarna” obejmuje klasy 1-5 szkół podstawowych, różni się więc od edukacji wczesnoszkolnej w rozumieniu polskiego systemu szkolnego, która obejmuje klasy 1-3 szkół podstawowych. W tekście recenzji będę więc używała pojęcia „edukacja prymarna”.

² Temat pracy oraz wszystkie dosłowne cytaty z pracy są przedstawiane w moim tłumaczeniu- EZ.

czy za pomocą poezji). Autorka jest również twórczynią - czynną poetką, publikuje książki dla dzieci, które zawierają bajki i rozmaite gry i zabawy słowne oraz zbiory poezji dla dzieci (np. *Barevné pohádky a hříčky*, Praha, Portál, 2012, *Což takhle naoko?*, Praha, Pointa, 2020), i z tego tytułu posiada wysokie umiejętności ekspresji językowej.

Naturalne ciążenie Autorki w kierunku kultury słowa i poezji nie oznacza, iż nie jest ona świadoma różnego typu ograniczeń w jej rozwijaniu względnie „zakorzenianiu” jej u dzieci, m. in. zależnych od stosowanych metod nauczania, od socjokulturowego zaplecza rodzinnego dzieci, od postaw wobec poezji i umiejętności pracy z poezją w procesie edukacyjnym. W tym kontekście Autorka przeciwstawia transmisyjne nauczanie konstruktywistycznemu, kładąc akcent na dialogowe formy nauczania, a w kontekście poezji – szczególnie w oswojaniu/przyswajaniu form poetyckich - na motywowanie dzieci do indywidualnych wyborów czytelniczych oraz własnej twórczości. O ograniczeniu w postaci społeczno-kulturowego kapitału wspomina Autorka w opisie terenu badań (*Ústecký kraj*, czyli województwo usteckie ze stolicą w mieście Ústí nad Labem, w północno - zachodnim regionie Republiki Czeskiej). Według przytoczonych charakterystyk jest to teren pod względem edukacyjnym trudny. W porównaniach struktury poziomu wykształcenia mieszkańców, ich statusu socjoekonomicznego oraz średnich osiągnięć szkolnych uczniów/uczennic wyniki tego województwa należą do najgorszych/ względnie najniższych w Republice Czeskiej. Jednak właściwym przedmiotem zainteresowania badawczego Autorki są postawy nauczycieli wobec poezji. Główną tezę pracy jest bowiem przekonanie Autorki o tym, że jakość nauczania poezji i poprzez poezję w trakcie edukacji formalnej zależy w pierwszej kolejności od postawy nauczycieli/nauczycielek wobec poezji. We Wstępie pisze tak: „Nauczyciel, który pracuje z poezją i wykorzystuje poezję podczas procesu wychowania i kształcenia, nie musi być poetą. Jednak powinien mieć do niej określony stosunek, powinien ją znać, umieć ją czytać, przeżywać, przekazywać swoje wrażenia, myśli itd., by móc szukać możliwych dróg prowadzących do zrozumienia, nie tylko do rozwoju czytelnictwa uczniów” (s. 6). Rozumienie to, w ujęciu Autorki, w żadnym wypadku nie oznacza obiektywistycznych „gotowych” znaczeń, „odkrytych” przez nauczyciela/nauczycielkę i przekazywanych do odtworzenia uczniom/uczennicom. Tutaj Autorka jest konsekwentnie konstruktywistyczna lub, jak sama woli, w zgodzie z gadamerowskim, hermeneutycznym sposobem interpretacji tekstu: „H. G. Gadamer w ujęciu hermeneutycznym nie rozpatruje czytania jako zaledwie utożsamiania przeczytanego z powtórzeniem, z dosłowną reprodukcją. Jeśli chcielibyśmy dane dzieło zrozumieć, należy /.../ pozwolić tekstowi na nowo przemówić do czytelnika

(słuchacza). Dzieło literackie otrzymuje swoje pełne znaczenie dopiero wtedy, kiedy jest czytane (słuchane)” (s. 21).

Z powyższych powodów dysertację **Zdeňki Braumovej** należy czytać jako lokującą się na pograniczu humanistyki i dydaktyki (metodyki nauczania poezji) z wyraźnym akcentem na kulturę słowa i odniesienia literackie, w tym literaturoznawcze. Zainteresowaniom i praktycznym twórczym dokonaniom Autorki przypisuję wyróżniającą cechę dysertacji – świadomość formy i piękno języka, którym Autorka się posługuje.

Konstrukcja pracy

Praca podzielona jest na dwa obszerne rozdziały. Ponadto zawiera oprócz strony tytułowej, podziękowań promotorowi i spisu treści także Wstęp, Zakończenie, streszczenia w języku czeskim, polskim i angielskim, spis wykorzystanych źródeł, spis skrótów, spis wykresów, tabel i obrazów, spis załączników oraz 5 załączników. Objętość (tekst i w.w. spisy i załączniki) to 171 stron znormalizowanego maszynopisu. Spis wykorzystanych źródeł zawiera ponad 160 pozycji, głównie w języku czeskim, ale także w językach angielskim i niemieckim. W załączniku znajduje się jedno narzędzie badawcze – kwestionariusz ankiety, nie ma natomiast kwestionariusza wywiadu.

Pracę tworzą: część teoretyczna, metodologiczna i prezentacja wyników badań. Co prawda, nie są one przypisane, tak jak to zwykle ma miejsce, do trzech osobnych rozdziałów, lecz do dwóch. Część teoretyczna to zawartość rozdziału pierwszego p.t. *Metateorie – teoretická východiska výzkumu* (Metateoria – teoretyczne podstawy badań) i składa się z czterech podrozdziałów, w których Autorka zajmuje się rozważaniami definicyjnymi odnoszącymi się do podstawowych pojęć oraz wątkami ważnymi dla kontekstu pracy. Tak więc rozważa i definiuje pojęcie poezji i tekstu poetyckiego, sens czytania i czytelności, następnie odnosi się do poezji w edukacji wczesnoszkolnej oraz do kultury nauczycielskiej.

Część metodologiczna z projektem badań zamieszczona została w rozdziale drugim p.t. *Metodologická východiska a metodologie výzkumu*, czyli Podstawy metodologii i metodologia badań. Ten rozdział zawiera nie tylko omówienie i uzasadnienie projektu badawczego, lecz także wzmianki o dotychczasowych badaniach (czeskich i anglosaskich badaczy) odnoszących się do edukacji literackiej lub samego miejsca poezji w szkole. Zawiera też szczegółowe dane charakteryzujące teren badań pod względem wskaźników

socjoekonomicznych oraz edukacyjnych, o czym już wspomniałam wyżej. Zawiera również opis wszystkich etapów badań, w tym etapu przygotowawczego oraz wyniki badań. Prezentacja wyników badań (podrozdział rozdziału II) jest podzielona na prezentację poszczególnych etapów badawczych (badań ankietowych, wywiadów), podsumowanie całości badań wraz z interpretacją wyników oraz część konkluzyjną - dyskusję dotyczącą wyników badań. W Zakończeniu Autorka podsumowuje swój projekt badawczy oraz szkicuje plany dalszych badań, eksplorujących to samo pole badawcze.

Konstrukcja pracy jest nietypowa, lecz spójna i cechuje się wewnętrzną logiką.

Zamiar badawczy i jego realizacja

Ogólnym celem badawczym pracy, jak już wspominałam, są postawy nauczycieli 1-5 klas szkoły podstawowej wobec poezji. Uzasadnienie wyboru tematu wiąże się z osobistą zawodową praktyką oraz zainteresowaniami Autorki, ale także z jej *explicite* wyrażonym przekonaniem, że oddziaływanie poezji na uczniów/uczennice w trakcie procesu dydaktycznego jest w dużym stopniu zależne od postaw nauczycieli wobec poezji. W opisie projektu badawczego Autorka definiując pojęcie „postawa” z wykorzystaniem koncepcji psychologii społecznej, przyjmuje model trzyskładnikowy: postawa jako „reakcja i ocena odnosząca się do przedmiotów, osób, sytuacji itp.” (s. 79) składa się z części afektywnej, kognitywnej oraz behawioralnej, które zwykle są ze sobą sprzężone. W odniesieniu do tych trzech składowych postawy Autorka formułuje cele i szczegółowe problemy badawcze o charakterze diagnostycznym (oceny, odczucia, działania dydaktyczne), które były przedmiotem badania ankietowego, obejmującego 231 nauczycieli klas 1-5 szkół podstawowych województwa usteckiego. Ponadto Autorka sformułowała dwa problemy badawcze – dotyczące zależności pomiędzy postawami wobec poezji i doświadczeniem życiowym nauczycieli oraz zależności pomiędzy przekonaniem nauczycieli o pożytku z poezji dla procesu wychowawczo-dydaktycznego i ich doświadczeniem dot. poezji wyniesionym z własnej szkolnej edukacji. Te problemy były eksplorowane przy pomocy wywiadów z 9 osobami wyselekcjonowanymi na podstawie zgłoszenia chęci udziału: nauczycielkami (8) i nauczycielem (1), partycypującymi wcześniej w badaniu ankietowym.

Zamierzenie badawcze obejmowało więc badanie metodą ilościową (sondaż diagnostyczny), co stanowiło pierwszy etap badania oraz metodą jakościową (wywiady - swobodny oraz pogłębiony strukturalizowany z elementami biograficznymi), co stanowiło drugi etap badania

nauczycieli prymarnej edukacji. W uzasadnieniu wyboru metod badawczych Autorka pisze o triangulacji w rozumieniu kombinacji podejść do przedmiotu badań w celu ugruntowania miarodajności i trafności wyników badań.

Uwagi krytyczne

1)

Dysertacja doktorska mgr Zdeňki Braumovej jest dobrze skonstruowana i wyróżnia się pięknym językiem, natomiast ma również niedostatki. W części teoretycznej Autorka rozpatruje sens czytania, literatury, poezji, jej rolę w życiu człowieka oraz oddziaływanie szkolnego kształcenia literackiego w zakresie poezji na uczniów/uczennice. Autorka na samym początku deklaruje wiarę w posłannictwo szkoły, pisze o wyższej zasadzie moralnej szkoły, która powinna prowadzić do ukształtowania integralności ludzkiej osobowości i życia, a jedną z dróg jest obecność poezji w życiu człowieka. Oczywiście można chwalić ten optymizm pedagogiczny Autorki, jednakże traktowanie szkoły w XXI wieku w sposób nabożnie oświeceniowy wydaje się nieco oderwane od rzeczywistości – a mam tu na myśli rzeczywistość globalnej mobilności, nowych technologii, ułatwionego dostępu do informacji, dominacji kultury obrazkowej oraz istnienia wielu pozaszkolnych źródeł wiedzy, które w oczywisty sposób rzutują na kształt szkolnej edukacji, ale także na recepcję literatury, w tym poezji. Niestety, refleksji nad szerszymi społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami funkcjonowania edukacji w XXI wieku w pracy nie ma. Podczas czytania tekstu dysertacji odnosi się wrażenie, iż uduchowienie i szczere zaangażowanie Autorki w promocję poezji stoi na przeszkodzie rzeczowej i racjonalnej analizie uwarunkowań społecznych i kulturowych odbioru literatury, w tym poezji przez współczesne dzieci i nauczycieli. Być może to wrażenie potęguje nadmiar przytaczanych – często górnolotnych - cytatów, które albo zastępują myśl samej Autorki albo stanowią potwierdzenie jej myśli, co samo w sobie nie jest zarzutem, jednak w wielu przypadkach może to być odebrane jako unikanie prowadzenia własnej analitycznej i syntetycznej narracji. Brakowało mi zwłaszcza krytycznych odniesień do programu szkolnego oraz syntetycznych autorskich podsumowań.

2)

Autorka jest zafascynowana husserlowską fenomenologią i hermeneutyczną analizą tekstu w ujęciu Gadamera. To być może powoduje, iż jej rozważania na temat poezji, ale także roli poezji w życiu człowieka i uzasadnienia kształcenia poetyckiego w szkole są zbyt

abstrakcyjne, koncentrują się wyłącznie na właściwościach tekstów i powinnościach nauczycieli względem tekstu (por. s. 52-53), w mniejszym stopniu względem dzieci. Rodowód filozoficzny takiego podejścia do tekstów, zwłaszcza poetyckich, powoduje, iż jawią się one jako ponadczasowe, a ich odczytanie wyłącznie jako sprawa indywidualna – jako konfrontacja tekstu z własnymi przęciami i doświadczeniami, z własnym wnętrzem (z czym trudno byłoby się zgodzić np. przedstawicielom socjologii literatury). W tym duchu Autorka konstruuje zalecenia dla nauczycieli kształcenia literackiego, w ten sposób postrzega również sytuację szkolną w klasie – jako zależną prawie wyłącznie od umiejętności dydaktycznych nauczycieli i od ich stosunku do poezji. Umyka gdzieś cała otoczka sytuacyjna (np. różnica w kodach komunikacyjnych dzieci i nauczyciela – por. B. Bernstein) oraz szersze uwarunkowania społeczno-kulturowe (różnica habitusów/ kapitałów kulturowych nauczycieli i dzieci – por. P. Bourdieu). Brakuje mi także innych podejść do tekstów, w tym literackich – np. o rodowodzie socjologiczno- literackim (por. Martha C. Nussbaum, Elizabeth Long, Terry Eagleton) lub wywodzących się z konstruktywizmu społecznego (analiza dyskursu, krytyczna analiza dyskursu, por. Teun van Dijk, Norman Fairclough, Ruth Wodak).

3)

Choć Autorka odnotowuje, iż jej własny teren badań należy do najtrudniejszych pod względem edukacyjnym w Republice Czeskiej, o czym już wspominałam wyżej, w zasadzie tego nie uwzględnia w podejściu do konstruowania projektu badawczego i narzędzi badawczych. Kwestionariusz ankiety, liczący tylko 20 pytań, sprawdza wyłącznie postawy nauczycieli wobec poezji. W opisie badania ankietowego brakuje zmiennych niezależnych i choć one w samym kwestionariuszu się znajdują (płeć, wiek, staż pracy, gmina, w której nauczyciel pracuje oraz klasa szkolna, z którą nauczyciel prowadzi zajęcia), Autorka wykorzystuje je wyłącznie do opisowej charakterystyki społeczno-demograficznej badanych. Niektóre z wymienionych cech społeczno-demograficznych, o które Autorka pyta badanych w kwestionariuszu ankiety, budzą wątpliwości. Wydaje się, iż wpływ na rozumienie poezji mógłby mieć rodzaj wykształcenia, ale także np. preferencje badanych co do aktywności w czasie wolnym, stosunek do literatury, sztuki itp., a z typowych zmiennych nie gmina, w której nauczyciele pracują (tym bardziej, że jest to pytanie otwarte) a miejsce zamieszkania lub pracy z podziałem na miasto i wieś. Klasa szkolna, moim zdaniem, nie ma istotnego znaczenia, skoro wiadomo, że chodzi o edukację prymarną (czyli klasy 1-5). Jednakże Autorka nawet z wyżej podanymi charakterystykami/ zmiennymi nie pracuje, to znaczy, nie

konstruuje żadnych korelacji zmiennych. Brakuje więc odpowiedzi na pytanie, dlaczego poszczególne grupy nauczycieli, różniące się ze względu na w.w. cechy, odpowiadają tak lub inaczej. W konsekwencji otrzymujemy bardzo płaski, jednorodny obraz rozumienia poezji przez całą badaną grupę, dodajmy, że jest to rozumienie szokująco niedoceniające poezję jak w życiu, tak w edukacji, co jednak ze względu na w.w. braki w konstrukcji narzędzia badawczego wydaje się mało przekonujące i może budzić wątpliwości.

4)

Podobne zastrzeżenie można wznosić wobec badania jakościowego. Wyłoniona próba 9 osób (8 kobiet, 1 mężczyzny) spośród nauczycieli, którzy brali wcześniej udział w badaniu ankietowym i wyrazili wolę wzięcia udziału także w wywiadach, jest opisana poprzez wiek, staż pracy w szkole, powiat, w którym badane osoby pracują oraz klasę szkolną, w której prowadzą zajęcia z języka ojczystego i literatury. Dwie ostatnie charakterystyki są zupełnie zbędne, ponieważ nie wnoszą niczego do zrozumienia odpowiedzi poszczególnych nauczycieli (zwłaszcza umiejscowienie respondentów w poszczególnych powiatach, o których nic nie wiemy). Brakuje za to przybliżenia osobowości i życiowego doświadczenia poszczególnych nauczycieli (w tym np. rodzaju wykształcenia, preferencji uczestnictwa w kulturze itp.), mimo że Autorka podkreśla wagę wpływu czynników biograficznych na postawy wobec poezji. W analizie podaje cytaty z wypowiedzi nauczycielek/ nauczyciela, lecz tylko jako ilustrację typowej, uśrednionej wypowiedzi całej grupy, bez podania, oczywiście zanonimizowanej, charakterystyki mówiącego/ mówiącej. W pracy nie zamieszczono kwestionariusza wywiadu.

Tym niemniej chciałabym podkreślić, że ta część badań należy do najbardziej interesujących fragmentów całej pracy. Analityczne i interpretacyjne kwalifikacje w podejściu do tekstów/wypowiedzi są mocną stroną Autorki. Jej analizy i interpretacje wyników badań jakościowych są logiczne i zaprezentowane w sposób bardzo przekonujący.

Podsumowując, odczuwam pewien niedosyt w związku z recenzowaną dysertacją doktorską. Dotyczy on głównie części empirycznej – wyboru metod badawczych i konstrukcji narzędzia badawczego. Moim zdaniem wybór sondażu diagnostycznego nie był wyborem najszcześniejszym. Jak rozumiem, w zamierzeniu Autorki badanie ankietowe miało być punktem wyjścia do bardziej pogłębionych badań jakościowych. Jednak ze względu na braki w konstrukcji narzędzia badawczego i powierzchowną analizę wyników postrzegam te badania jako niewiele wnoszące do całości. Ze względu na cele pracy, ale także

predyspozycje zawodowe i inklinacje Autorki ku słowu, tekstom, wypowiedziom, która na dodatek spełnia się zawodowo jako pomyslowa nauczycielka, metodyczka alfabetyzacji literackiej i poetka, o wiele lepszym wyborem byłaby obserwacja lekcji literatury, w tym także obserwacja uczestnicząca. Zresztą Autorka sama, szkicując swoje plany badawcze, obserwując lekcje szkolnych wymienia na pierwszym miejscu: „/.../Kolejnym sposobem, jak pogłębiać wiedzę o poezji w edukacji, mogłoby być badanie, które w centrum uwagi nie stawia „wyłącznie” postaw pedagogów, lecz ich bezpośrednią obserwację w praktyce. Celem badania nie byłoby to, co nauczyciele sądzą o poezji w edukacji i jak ją oceniają, ale jej rzeczywista realizacja w praktyce pedagogicznej./.../ Badania opierałyby się na wynikach pracy doktorskiej /.../, pozostawiając nauczycieli szkół podstawowych jako grupę docelową. Bezpośrednia praktyka nauczania odzwierciedlałaby, lub nie, opinie nauczycieli o sobie” (s. 150).

Precyzja pojęciowa, styl i poprawność językowa

Autorka posługuje się pięknym językiem literackim, często metaforycznym. Narracja stosowana w pracy ma charakter w głównej mierze analityczny, stąd wrażenie nieustającego „drażenia tematu”, które nie zawsze kończy się jednoznacznie syntetyzującą konkluzją. Jednakże można przyjąć, że jest to wyraz osobistego autorskiego stylu, który na dodatek współbrzmi z przedmiotem dociekań Autorki (czymś tak trudno poddającym się definiowaniu jak poezja) jak również z jej wielokrotnie wyrażanym w pracy poglądem, który podzielałam w pełnej rozciągłości, o zasadniczej otwartości każdego tekstu.

Konkluzja

Dysertację doktorską mgr Zdeńki Braumovej oceniam jako oryginalną i ambitną próbę podjęcia tematu niełatwego i znajdującego się współcześnie na marginesie zainteresowania badaczy procesów edukacyjnych. Autorka swoją pracą dowodzi, iż warto stawiać pytania o rolę poezji w życiu człowieka i rolę poezji w edukacji. Uważam, że dysertacja Zdeńki Braumovej zasługuje na pozytywną ocenę.

Stwierdzam więc, że recenzowana dysertacja doktorska spełnia ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie mgr **Zdeńki Braumovej** do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Ewa Zamaj'ska